

ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО І СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті проаналізовано становище української дитини в етнопедагогічних традиціях. Визначено, що педагогічна культура виховання виявлялася в особливому ставленні до дитини крізь систему народних цінностей. Проведено дослідження місця дитини і ролі дитинства в українській виховній традиції.

Ключові слова: виховання, дитина, дитинство, етнокультурна традиція, етнопедагогіка, методи виховання, форми опіки.

Народна педагогіка – це цілісна педагогічна система, що має чітко означену мету виховання і традиційно усталені засоби для її досягнення. Зміст і методи народної педагогіки базуються на народному світобаченні й народній психології, тобто етнопедагогіка витворювалася відповідно до народної душі, ментальності [13, с. 192].

Найважливішим компонентом педагогічної культури людства чуваський педагог Г. Волков уважав любов до дітей. Ця риса, на думку педагога, може розглядатися не лише як особистісна якість, а і як належність до великої та малої сім'ї, роду, племені, народності, народу, країни. Поняття про народну педагогічну культуру може бути науковим лише за умови, що у вихованні підростаючого покоління враховуються інтереси всього народу, і мова йде про народне виховання [1, с. 17].

При цьому культура усіх народів має унікальну властивість відтворювати сукупний духовний досвід, транслювати його. У ній стоять поряд різноманітні традиції: народні та наукові, монотеїстичні і язичницькі, утилітарні та романтичні. Без труднощів розрізняємо в культурі різних народів і часів дивну спільність, “зрозумілість” – те, що робить нас співучасниками життя народів, які жили та живуть у неподібній до нашої етнічній культурі чи епосі [2, с. 30].

Відповідно, педагогічна культура різних народів, їхні погляди на виховання підростаючого покоління багато в чому подібні, мають багато спільних ознак, хоча мають і свої відмінності.

Так, кордоцентричність української вдачі, мрійливість, лагідність і ліризм нашого народу зумовили загальний гуманістичний стиль української етнопедагогіки. Цей гуманізм, насамперед, виявляється в особливому ставленні до дитини, її здоров'я і благополуччя в системі народних цінностей [13, с. 192].

Мета статті – аналіз становища дитини в українській родині минулого.

В українській етнопедагогіці дитина – дар Божий, її слід оберігати й доглядати, дбати про її тендітну душу, не допускати наруги над нею. Про щастя мати дітей ідеться у низці народних прислів'їв та приказок: “Діти –

то Божа роса”, “Малі діточки, що ясні зірочки: і світять, і радують у темну ніченьку” [13, с. 215], “Діти – найбільша радість у світі”, “Хата з дітьми – базар, а без дітей – пустка” [5, с. 143]. Бажаючи комусь добра, українці згадували дітей: “Година вам щаслива! Щоб ви бачили сонце, світ і дітей перед собою”. Така сама думка простежується і в етнопедagogіці інших народів: “Без гілок – не дерево, без дітей – не сім’я”, “Бездітний, як дуплисте дерево: ні лика, ні дров”, “Де діти, там і радість” (росіяни), “Діти – основа щастя”, “З дітьми багато клопоту, та без них – і світ немилий” (туркмени), “Діти окраса дому” (азербайджанці) [11, с. 95].

У народу існувало переконання, що кожна сім’я повинна мати дітей: “А як не росте й одна дитина, то на старості трудна година”. Про важливе значення функції продовження роду свідчать, зокрема, весільні побажання: “Бодай на вас добра година та грошей торбина, а до того дитвори сотні півтори”, “Скільки у стелі дощок, щоб у тебе було стільки дочок”, “Скільки в лісі пеньків, щоб у тебе було стільки синків!” [11, с. 95]. При цьому в Україні завжди було прихильне ставлення до багатодітності: “Один син – не син, два сини – півсина, три сини – от тільки син”, “У нього дочок сім, то й щастя всім” [13, с. 215]. Схвальне ставлення до багатодітності висловлено у низці українських народних прислів’їв і приказок: “Як грибочки ростить, діточки!”, “Сім синів годую, всім щастя готую”, “Сім дочок – свій таночок”. Мордовці кажуть: “Багатодітні батьки рід людський тримають” [11, с. 96]. Водночас перевага віддавалася народженню хлопчиків, що є традиційним для всіх слов’янських народів. Наприклад, у південних слов’ян жінка, яка народжувала виключно дівчат, не мала поваги у чоловіка та прирівнювалася до неплодних [4, с. 32].

Українська етнокультурна традиція передбачала чіткі вікові межі, коли повнолітня молодь мала одружитися. Шлюб був одним із важливих соціальних інститутів, пов’язаних із певною системою ритуальних форм, мотивів та символів. Шлюб і народження дітей у шлюбі як нормативні обставини для продовження роду були, з точки зору традиції, обов’язково-нормативними етапами життєвого циклу індивіда. Не випадково існувала велика кількість дошлюбних, шлюбних, післяшлюбних звичаїв та ритуальних дій, які мали на меті забезпечити плідність подружжя. Магічні дії, спрямовані на народження нащадків (переважно чоловічої статі), були невід’ємною частиною структури весільного обряду [14, с. 10–11].

А вже відразу після народження, у момент перев’язування пуповини конопляною пряжею, намагалися програмувати плідність дівчинки. Якщо при цьому використовувалися волокна “жіночих” рослин з насінням (“матірка”), то вважалося, що у майбутньому вона матиме дітей, а якщо інших (т. зв. “плоскінь”) – буде неплодною [4].

Неплідність в українській народній традиції вважалася нещастям: “Бездітна людина – що неплодне дерево” [9]. Вона була великим горем для сім’ї та причиною конфліктів між подружжям і родичами. Зрештою, це було чи не єдиною підставою для розлучення подружжя [15, с. 32].

Неплідність приписувалася передусім жінці, яку називали “ялівка”, “пустоцвіт”, “пуста верба” та ін. А її причиною вважалося, зокрема, народження подружжя в один день, народження в суботу або в страсний четвер, народження на “голих днях” (час, коли закінчився старий місяць, а новий ще не настав), кара Божа за батьківський “п’ятничний гріх”, перев’язування бабою-повитухою пуповини плоскінню, навмисні дії певних осіб (шкідлива магія) тощо [14, с. 11].

Безплідну жінку часто висміювали та дорікали їй, що вона не може виконати свій обов’язок, ставилися до неї зневажливо та зверхньо. Вона позбавлялася можливості брати участь у тих календарних і сімейних обрядах, в яких актуалізувалася ідея плодючості [10, с. 166]. Таке саме ставлення до неплідності було і в інших народів. Зокрема, у євреїв, індійців та арабів вона вважалася найбільшим прокльоном, найбільшим нещастям [4, с. 116].

У сім’ях, де діти помирали, батьки намагалися зберегти дитину, здійснивши символічний акт її “продажу” іншим сім’ям, вважаючи, що так діти “змінюють” батьків, а отже, й свою долю [4, с. 55].

Новонароджена дитина мала позастатеві назви: “народження”, “народженняточко”, “пискляточко”, “муляточко” [4, с. 1]. Час її народження був важливим чинником, який визначав подальшу долю. В українській традиції існують різні, хоча й нечисленні, народні “версії” – уявлення про появу долі. За деякими з них, вона народжується разом з дитиною або її “присуджують судці”, чи наділяють нею ангели або Бог; за іншими віруваннями долю чи недолу дитині наділяє мати.

Крім того, у народних уявленнях про щасливу/нещасливу долю значну роль відіграє день, у який народилася дитина. Визначення таких днів народження пов’язувалося переважно із загальним уявленням про їхній поділ на чоловічі/жіночі за граматичним родом і, відповідно, – позитивною чи негативною семантикою для особи певної статі: тобто, якщо, скажімо, дівчинка народилася в чоловічий день (понеділок, вівторок, четвер), то це вважалося поганою прикметою [14, с. 12]. Подібні вірування побутували також у чехів, вірмен, росіян, євреїв тощо. Вірмени вважали, що дитина, народжена на Зіслання святого Духа, буде розумною, на Вознесіння – щасливою, на Воскресіння – віщуном. У євреїв найкращим днем для народження дитини вважався вівторок; провіщалося, що народжена у п’ятницю – буде побожною, у суботу – розбійником [4, с. 29].

Від першого року до 5–7 років у вікових назвах дітей застосовуються терміни, які характеризують етапи їхнього фізичного та розумового розвитку. Упродовж першого року дитину називали: “сміяка”/“сміюн”, “гуляка”, “зіпака”, “плакса”, “плакуха”, “дід”, “дідуган”/“бабуся” – беззуба дитина; “зубань”, “белькотун”/“белькотуха”, “сокотун (-ха)”, “воркотун (-ха)”, “гудун”, “сидун”/“сидуха” – дитина, яка сидить; “плазун (-ха)”, “плазуня”, “лазунець” – дитина, що повзає; “дибун”, “дибака”, “дибуна”, “дибуня”, “дибунець” – дитина, яка починає ходити; “ходун” – дитина, що ходить; “шавкотун (-ха)”, “щебетун (-ха)” – дитина, яка починає говорити; “цір-

котун (-ха)” – дитина, яка говорить; “німець”, “німе”, “мовчун” – дитина, що не говорить або мало говорить. Через рік після народження дитину називали “годовичок”, “їсть першу паску” [4, с. 1; 14, с. 13].

З окремими етапами фізичного розвитку дитини на першому році життя, а саме: поява першого зуба, сидини, ходини, переміщення дитини у зовнішній простір, харчові заборони тощо, пов’язувалися певні уявлення та магічні дії [14, с. 13].

Протягом перших тижнів життя дитини найбільше турбувалася про неї мати: “миє, купає, сповиває, колише, годує, утішається, доглядає”. Проте як тільки дитина починала тримати голівку, турбота про неї передавалася іншим членам сім’ї, інколи навіть старшим сестричкам. Батько починав цікавитися дитиною здебільшого з того часу, коли вона починала щось розуміти [4, с. 8].

Віковими назвами дитини другого року, які фіксували здійснення ритуального постриження її у рік, були “стрижка”, “стрижак”, “стригунець” [14, с. 13]. Крім цього, на таких дітей казали “друга паша”, “друге літо”, “другу паску їсть”, “другу кутю” [4, с. 83]. На третьому році життя дитину називали “пічкур”, “третяк”, “гулячок”, “гулячка” (що вказувало на її самостійність: вона проводила цілі дні або в товаристві інших дітей або на самоті; турбота матері у цей час зводилася до мінімуму – прим. авт.), “третє літо”, “третя паша” [4, с. 89]. На дитину четвертого року казали “джигун”, “гульвіса”, “метунець”, “четвертак”, “жевжик”, “шмиглик”, “четвертачок”, “четверта паша”, “жируни” [4, с. 95]. І. Щербак зазначає, що збірним поняттям дитячого товариства 2–4 років було “малі діти” [14, с. 13], проте М. Грушевський пише, що “малою дитиною” називали грудне немовля. Коли дитина починає бігати, її називають “великою дитиною” [4, с. 69].

Саме чотирирічна дитина вважалася “справжньою дитиною”, зі своїм характером та особливостями [4, с. 98].

Початок підліткового віку відзначається застосуванням термінології, яка відбивала характер участі дітей у домашніх роботах; найбільш поширеними найменуваннями були “підпасич”, “пастух” для хлопчика і дівчинки, а також для останньої “нянька”, “швачечка”, “пряшечка” [14, с. 13]. Принагідно зауважимо, що так називали дітей від п’ятирічного віку, що вказує на коротку тривалість дитинства [7].

Від початку “пастушого” віку до дітей застосовували не стільки саму назву “діти”, скільки збірні означення типу “виросток”, “виросточок”, “недоросток”. Загальними номінаціями за ознаками статі були: “хлопець”, “хлопчище” (хлопець після 10 років), “дівчина”, які конкретизувалися у відповідних свого роду “половинних” означеннях: “парубочок”, “підпарубочок”, “півпарубка”; “дівочка”, “півдівка”, “піддівка” [14, с. 13].

Власне, термінологія на позначення дітей підліткового віку свідчить, що українцям був притаманний і практичний погляд на дітей, який зумовлювався їхньою користю в домашньому господарстві. Зрештою, родильні обряди, коли пуповину перерізали на жіночих знаряддях праці, зокрема гре-

бені (у дівчаток), чи чоловічих, наприклад на сокирі (у хлопчиків) [4, с. 25], також свідчать про це.

Батьки здебільшого турбувалися про дітей, які могли працювати у домашньому господарстві. Так, діти до 4–5 років на всі пори року іноді мали лише одну сорочку. Тим дітям, які доживали до старшого віку, купували одяг для різних пір року [3, с. 127].

Є. Сявак констатує, що в українських сім'ях діти 7–8 років уже мали свої трудові обов'язки: вони доглядали менших братів і сестер, пасли худобу, прибирали в хаті, годували домашніх тварин [12, с. 80–82]. М. Грушевський, перелічуючи види робіт, які виконували діти 4–5 років, називав такі самі. Уже з п'яти років діти ставали підпасичами, дівчата бавили менших дітей, прибирали у хаті, мили посуд тощо. Бувало, що на п'ятому році життя дітей віддавали у найми, хоча на початку ХХ ст. в українському селі таке траплялося нечасто [4, с. 101–102].

Це ще одне свідчення того, що у минулому дитинство було коротшим, ніж зараз, і діти набагато швидше прилучалися до життя дорослих. Селянин чи міщанин, життя якого було сповнене працею, проходив три етапи людського життя: дитинство, коли особа є непродуктивною і залежить від допомоги й опіки інших; дорослість, що починалася від моменту, коли її можна було залучати до праці, та старість, коли вже нема сил, і людина до праці непридатна. У ситуації, коли кожна пара рук була на рахунок, а з іншого боку, кожний, хто не міг працювати, був тягарем для родини, не дивно, що дитинство було максимально коротким, і вже кількарічні діти працювали вдома, у господарстві, на полі [15, с. 24–25].

Попри те, що для кожної української сім'ї надзвичайно важливо було мати дітей, ставлення до них не завжди було лагідним. Матір мусила багато працювати, у літній період чимало часу проводила поза межами хати. Немовлята у цей період були біля матері у спеціальних польових колисках, старші діти залишалися вдома самі або під наглядом сестричок (які самі іноді мали 3–4 роки) чи членів сім'ї, які не могли працювати [4]. Очевидно, що така ситуація спричиняла високий травматизм дітей, а також їхню смертність.

Зрештою, у тогочасному сільському середовищі не лише України, а й Європи спостерігалось явище високого рівня народжуваності і смертності. Наприклад, протягом XVII–XVIII ст. у західноєвропейських країнах на першому році життя помирали від однієї п'ятої до однієї третьої частини всіх новонароджених. До 20 років доживали менше половини з них. Польський педагог Д. Жолондз-Стжельчик наводить такі статистичні дані: до першого року життя помирали 35% немовлят, до п'ятого – понад 55%, до дорослого віку доживали лише 35% [15, с. 25]. Тому ставлення сімей до смерті дитини часто було спокійним: “Бог дав, Бог взяв”, її відхід вважався чимось звиклим, нормальним [15, с. 28].

Діти перебували у повному підпорядкуванні батьків і зобов'язані були у всьому їх слухатися. Аналогічною була ситуація в Західній Європі. У

давній Польщі дитина цілком підпорядковувалася батькові. Батьківська влада була настільки великою, що він міг вирішувати про свободу, життя і смерть членів родини. Він свою дитину міг продати, вбити чи віддати в заставу. Прийняття християнства дещо поліпшило становище дитини, проте влада батька залишалася такою ж сильною, і ще більше погіршилося становище незаконнонароджених дітей [15, с. 21].

У працях з української етнопедагогіки М. Стельмаховича, Є. Сявавко [11; с. 12] робилася спроба виокремити методи виховного впливу на дитину. Зокрема, серед таких називалися схвалення, переконання, навіювання, позитивний приклад. Але більш ранні етнографічні праці, зокрема М. Грушевського [4; с. 68–69], Н. Заглади [6], вказують на те, що часто у сім'ї використовувалися репресивні методи стосовно дитини: сварка, погрози, залякування, прокльони, фізичні покарання. Починаючи з другого року життя дитини, фізичні покарання уже ставали одним із поширених методів виховання. Їх застосовували щодо дитини, яка у чомусь провинилася. Вважалося, що якщо їх не бити, “то так воно і виросте не по людськи”. Часто слово “бійка” вживалося замість “наука” [4, с. 86]. Власне, на доцільність використання покарань у вихованні вказують і народні прислів'я: “Діти любі, а за прутину держи”, “Хто дітям потаچه, той сам плаче”, “Дитині дай волю, то сам підеш у неволю”.

Але, незважаючи на брак материнської уваги, використання у вихованні покарань, ставлення до батьків, зокрема матері, в українській родині завжди було шанобливим. У народній свідомості образ матері оточений ореолом святості. Це відображено в усній народній творчості: “Мати однією рукою б'є, а другою гладить”, “Материні побої не болять”, “Рідна мати високо замахує, а помалу б'є”, “Материн гнів, як весняний сніг: рясно випаде, та скоро розтане”. О. Кісь зауважує, що ці прислів'я не мають смислових антиподів [8].

Відхилення від нормального анатомічного еталона фіксувалося в назві “вирід”, “одміна” / “відміна”. Потворні недорозвинуті немовлята, німі, сліпі, кульгаві діти вважалися у поляків справою злих духів, спровокованою загляданням вагітною, людським прокляттям, Божою карою чи пересторогою. Середньовічні хроніки, подаючи описи таких народжених у різних сторонах світу, трактували їх як передбачення мору, війни чи інших нещасть. В українців народження неповноцінної дитини вважалося карою Божою або наслідком того, що матері, яка з тією дитиною ходила, було відмовлено у певному бажанні.

Очевидно, що саме хворі діти, позбавлені належної медичної допомоги, помирили найчастіше. Вони були великим тягарем для сім'ї, проте в Україні, де дітовбивство було великим гріхом, протягом ХІХ ст. це явище не спостерігалось [8].

Народження таких дітей вимагало “коригування” наявних аномалій, відповідно до анатомічного (стереотипного) взірця, символічними засобами – шляхом виконання певних ритуально-магічних дій [14]. Наприклад,

майже на всій території України вірили, що “відьма” поверне сім’ї рідну дитину, якщо до “відміни” ставитися суворо, скажімо, пропонувалося покласти дитину на гній і бити березовими різками, доки відьма не прилетить та не забере свою дитину, а натомість принесе справжню. Результатом таких дій часто ставала смерть дитини або ще більше каліцтво.

У сім’ях народжувалися також діти, що походили з нешлюбних зв’язків. Народження позашлюбних дітей, безбатченків засуджувалося, оскільки позбавляло дитину гармонійності в розвитку, примушувало її страждати [13, с. 192].

Католицька церква виділяла такі категорії позашлюбних дітей: природні діти (*liberi naturales*), коли батьки не були родичами, але й не були пошлюбленими, позашлюбні діти (*ex adulterio nati*), діти з кровних зв’язків (*incestuosi*) і, врешті, діти тих, хто перебував у духовному сані чи був покликаний дотримуватися celibату (*ex sacrilegio geniti*) [15, с. 263].

Відхилення від соціального нормативу, тобто народження поза шлюбом, фіксувалося у таких назвах, як “байстря”, “байстрюк”, “найдух”, “копил”, “нажирована”, “нажитна” (дитина) [14], “букарт”, “жаливник”, “бенькарт” (в українців) [13], “bękart”, “bastard”, “wylegańca”, “pokrzywnik” (у поляків) [15] та визначало певне специфічне ставлення громади до неї.

Більшість байстрюків були дітьми самотніх жінок, проте певна група були дітьми не шлюбного чоловіка, а походили з позашлюбних зв’язків. Їхня кількість зростала у період воєн, маршів і стояння військ. Становище таких дітей було складним. Вони були безправними, а їхнє походження їм часто нагадувалося. Як правило, такі діти позбавлялися права носити прізвище батька чи претендувати на спадщину, що залишалася після нього. Навіть якщо батьки такої дитини після її народження одружувалися, вона залишалася незаконнонародженою, несла “тавро неповноцінності”, не мала права обиратися до громадського уряду, у неї виникали труднощі при одруженні [13, с. 255].

Такі діти народжувалися в різних середовищах: не лише у селянських родин, а й у панських палатах, у тому числі королівських. Проте якщо для заможних чоловіків і жінок факт наявності позашлюбних дітей не схвалювався, але і не був трагедією, для бідних жінок це було справжньою драмою. Їх засуджувало оточення, а іноді таких жінок виганяли за межі села. Однак найбільшим тягарем для них ставало самотнє виховання дітей.

У найкращому становищі перебували діти заможних чоловіків, які в законному шлюбі не мали дітей. Це особливо стосувалося синів, рідше – дочок.

Щоправда, існує думка, що в язичницькій традиції шлюбні та позашлюбні діти мали рівні права, і лише прийняття християнства погіршило становище останніх.

У католицькій традиції прослідковувалися дві тенденції: перша закликала до поліпшення ситуації позашлюбних дітей, а друга, навпаки, приймала їх неохоче. У канонічному праві переважала друга тенденція,

коли через дискримінацію позашлюбного потомства справлявся вплив на родичів, що жили у гріху [15, с. 266].

У буденному житті позашлюбні діти теж стикалися з постійною дискримінацією. Уже від моменту народження частим явищем було дітовбивство або покидання дітей, чого не було в законних шлюбах.

Власне, намагання позбутися дитини могло з'явитися ще до її народження. Тоді майбутня мати зверталася до знахарок, щоб отримати відповідне зілля, або ж приймала гарячі ванни чи піднімала важкі речі. Зазвичай такі заходи не допомагали, тому вже після народження дитини її вбивали шляхом задушення, переламування хребта чи втоплення. В окремих випадках смерть дитини викликала неналежну опікою. Навіть сувора кара за дітогубство не зупиняла самотніх матерів [15].

В українській виховній традиції дітогубство було найстрашнішим гріхом [4, с. 13]. Вважалося, що після смерті на жінку чекає страшна кара: на тому світі вона вічно буде їсти своїх ненароджених дітей [13, с. 6–8]. Більше того, народна мораль українців уже саме намагання запобігти дітонародженню трактувала як важкий гріх. Тому в другій половині XIX ст. – першій половині XX ст. жінки здебільшого не переривали вагітності, навіть якщо народження дитини було небажаним [13, с. 215]. Меншим гріхом вважалися дії, спрямовані на тимчасову контрацепцію [15].

Наступним важливим моментом у людському житті були хрестини та надання імені. Церква приймала усіх дітей, проте часто позашлюбних священник називав дивними, рідко вживаними іменами. Такий звичай побутував не лише в українців, а й у поляків, німців, пермяків тощо. Прикладом таких імен були Фтеопумп, Онісіфор, Амфілох, Фіфрона, Глікерія [4, с. 59], або ж Тітус, Касьян, Герменегільда, Спіридйон, Панталеон тощо [15, с. 269].

Проте всупереч безправному становищу незаконнонароджених дітей, у народі вважалося, що їхнє народження є легким, а самі вони – щасливі. Такі вірування притаманні слов'янським та германським народам.

Було дуже почесною місією ставати хрещеними батьком та матір'ю таким дітям. Зокрема, так стверджували кашуби – західнослов'янський народ, який проживає на північному заході Польщі. Чехи вважали, що бути кумами неодруженої жінки передвіщає щастя. А от німці та румуни були переконані, що це допомагає кумам щасливо та вдало одружитися у майбутньому. У Польщі та Україні вірили, що в господарстві кумів буде добре вестися худоба [4].

Ян Станіслав Бистронь (1892–1964) – польський етнограф і соціолог, бачив у звичаєві цієї категорії зв'язок, який встановило первісне мислення між плідністю поза шлюбом, та незвичайним і благополучним завершенням [16, с. 31].

Осудливим в українців було ставлення до зведених дівчат. Якщо дівчина позбулася честі до шлюбу, то не мала права одягати вінок. До збезчещеної дівчини нерідко застосовувалися фізичні покарання, їй обрізали косу, водили разом з хлопцем, що звів її, селом, обмазували ворота дьог-

тем, надягали хомут і запрягали до воза. На Бойківщині побутував звичай “зганьблену дівку вести на купу”: посеред села насипали купу каміння, виводили на неї дівчину і доручали найстаршому чоловікові в селі покрити її голову хусткою.

На всій території України найбільш уживаним терміном на означення дівчини, яка народила нешлюбно, був “покритка”. У різних етнографічних районах ще казали: “копилка”, “завилася”, “покрилася”, “скозачилася” тощо [13, с. 213–214, 255].

Покритка не мала права бути у молодіжній дівочій громаді, ходити з непокритою головою, стояти в церкві поруч з дівчатами. Вона була позбавлена можливості брати участь у багатьох ритуалах, зокрема випіканні весільного короваю, виконанні функцій повитухи тощо. Вона продовжувала жити у своїй сім’ї, над нею могли посміятися, при нагоді кинути докір, а іноді й поспівчувати. За народною мораллю, акт “покриття” мав на меті покарати винну і тим відвернути інших від подібних вчинків [13, с. 255].

М. Стельмахович зауважував, що “поведінці легковажної дівчини... виправдання немає. Але з батьків не знімається провина за погану поведінку сина чи дочки. Тому й в уста покритки народ вклав такі слова: “Оце на тобі, моя ненько, за твою науку: колихала ти мене, колихай онуку”, “Гайка-лайка пішла на долинку, принесла дитинку”, “Оце тобі, тату, за твою науку: сядь собі у запічку, колиши онуку” [11, с. 83–84].

Піклувався народ-вихователь і про долю дитини-сироти. Їй присвячено чимало слів співчуття: “За сиротою журба за журбою”, “Сиротою жити – сльози лити”, “Ніхто не бачить і не чує, як сирота плаче і горює”, “Сироту лають і б’ють, а плакати не дають”, “Сироті хоч з моста та в воду”. Зазначаючи, як важко жити дітям “без роду, без плем’я – без привіту, без совіту”, народ ніколи не втрачав надії на поліпшення їхнього становища (“Сирітська сльоза не капає дарма”, “У сироти на подвір’ї сонце засвітить”) [11, с. 113].

У Західній Європі для сиріт створювалися притулки. Уже цезар Юстиніан Великий (527–265) організував *orphantropeia* – притулок для сиріт та покинутих дітей. У Середні віки подібні заклади створювалися насамперед церквою. У 1204 р. у Римі папа Іннокентій III заснував притулок Святого Духа. Загалом церкві належали 1250 таких закладів по всьому світі, вихованцями яких були здебільшого діти, покинуті, віддані на виховання батьками, незаконнонароджені та сироти. Незважаючи на піклування про вихованців, смертність у цих закладах була дуже високою. Найбільше немовлят помирало у віці до одного року. Причиною були найчастіше інфекційні захворювання, брак ліків, а також вроджені вади.

Долею покинутих дітей турбувалася й міська влада. Так, у 1542 р. у Гданську було створено дитячий будинок, до якого приймали дітей за певну оплату. Зрозуміло, що догляд за ними тут був кращим, ніж у притулках, але доступу до них діти бідноти не мали.

У XVIII ст. притулок для покинутих дітей існував і у Львові під егідою сестер-шариток [15, с. 271–277].

Проте для українців більш традиційною була опіка над дітьми-сиротами окремих сімей – названих батьків. В українській етнопедагогіці велику увагу приділено їхньому вибору. До опікунів ставилися дуже високі вимоги, адже замінити батьків нелегко (“Добра мачуха, та все ж не рідна мати”). Опікуном мала бути людина авторитетна, доброзичлива, вимоглива і чесна, з добрим та щирим серцем, пройнята любов’ю до дітей і готовністю виховувати чужу дитину як власну. Здебільшого опікуном ставав близький або далекий родич (“Свій як не заплаче, то хоч скривиться”, “До свого роду хоч через воду”) або бездітна сім’я, яка має бажання всиновити чи удочерити сироту. Нерідко сироту брала і багатодітна сім’я, бо “де шість, там і сьоме пристроїться” [11, с. 113]. Усиновлену дитину називали “годованець”, “годованик”, “вихованець”, “приймак” та наділяли практично усіма правами рідної дитини [4].

Висновки. Отже, становище дитини в українській родині минулого було неоднозначним. Незважаючи на бажання мати дітей, зневажливе ставлення до безплідних жінок, поводження з дитиною часто було суворим, застосовувалися репресивні методи виховання. Саме дитинство було швидкоплинним. Уже з трирічного віку діти були позбавлені опіки з боку старших, а з чотирирічного – активно включалися у трудове життя. Власне, це можна простежити за термінологією на позначення дитини різного віку. Складним було життя незаконнонароджених дітей, які часто не мали жодних прав. Дещо кращим було становище сиріт. Етнографічні, історичні праці минулого детально описують побут української дитини. Водночас мусимо зазначити, що сучасні етнопедагогічні дослідження часто міфологізують українську родину та виховання дітей у ній [7].

Список використаної літератури

1. Волков Г. Этнопедагогика / Г. Волков. – М. : Издательский центр “Академия”, 1999. – 168 с.
2. Давыдова О. Гуманистические традиции народной педагогики и этнопедагогики / О. Давыдова // Академический вестник Института образования взрослых Российской академии образования “Человек и образование”. – 2009. – № 1. – С. 30–35.
3. Дерлиця М. Селянські діти. Етнографічний нарис / М. Дерлиця // Етнографічний збірник НТШ. – 1898. – Т. 5. – С. 121–136.
4. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу: матеріали з полудневої Київщини, зібрав Мр. Г. ; обробив др. Зенон Кузеля // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1906.
5. Євтух М.Б. Етнопедагогіка Ч. I. / М.Б. Євтух, А.А. Марушкевич, Н.М. Дем’яненко, В.В. Чепак. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2003. – 150 с.
6. Заглада Н. Побут селянської дитини : матеріали до монографії с. Старолісся / Н. Заглада. – К., 1929. – 180 с.
7. Квас О. Візія дитинства в українській етнопедагогічній традиції / О. Квас // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011. – Вип. 27. – С. 217–226.
8. Кись О. Материнство и детство в украинской традиции: деконструкция мифа / О. Кись // Социальная история. Ежегодник 2003. Женская и гендерная история / [под ред. Н. Пушкаревой]. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2003. – С. 156–172.

9. Макарушка О. Наука виховання : підручник для шкіл і родин / О. Макарушка. – Львів, 1922. – 152 с.
10. Плотникова А.А. Бесплодие / А.А. Плотникова // Славянские древности. Этнолингвистический словарь : в 5 т. / [под ред. Н.И. Толстого]. – М. : Международные отношения, 1995. – Т. 1. – 1995. – 166 с.
11. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / М.Г. Стельмахович. – К. : ІЗМН, 1997. – 232 с.
12. Сявавко Є.І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку / Є.І. Сявавко. – К. : Наукова думка, 1974. – 152 с.
13. Українське народознавство / [за ред. С.П. Павлюка; передм. М.Г. Жулинського]. – К. : Знання, 2006. – 568 с.
14. Щербак І.М. Діти в обрядах та віруваннях українців ХІХ – початку ХХ ст. (статевовіковий аспект традиційної культури) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.05 / І.М. Щербак ; НАН України. Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. – К., 2004. – 18 с.
15. Żołądź-Strzelczyk D. Dziecko w dawnej Polsce / D. Żołądź-Strzelczyk. – Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2006. – 354 s.
16. Bystroń J. St. Słowiańskie obrzędy rodzinne. Obrzędy związane z urodzeniem dziecka / J. St. Bystroń. – Kraków : Akad. Um., 1916. – 148 s.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2013.

Квас Е.В. Обычное право и положение украинского ребенка (конец ХІХ – начало ХХ века)

В статье проанализировано положение украинского ребенка в этнопедагогической традиции. Определено, что педагогическая культура воспитания проявлялась в особом отношении к ребенку через систему народных ценностей. Проведено исследование места ребенка и роли детства в украинской воспитательной традиции.

Ключевые слова: *воспитание, ребенок, детство, этнокультурная традиция, этнопедагогика, методы воспитания, формы опеки.*

Kvas O. Common right and Ukrainian child's position (XIX – XX century)

In the article we investigate Ukrainian child's position in ethnopedagogical traditions. It has been shown that the pedagogical culture of education was demonstrated by the special attitude toward a child through the system of folk values; and also there was a problem of the objective research of child's place and the role of childhood in Ukrainian upbringing tradition.

Approving attitude toward a large family is expounded in the number of Ukrainian folk proverbs and sayings; the problem of child's education is reflected through the prism of clear age-old periodization. It has been identified that marriage was considered one of the most important social institutes, related to certain ritual forms and reasons – a sterile woman was often ridiculed and reproached, the birth of members of married couples in one day, the birth on Saturday or in a Maundy-week predicted female sterility, etc.

The author states, that theoretically grounded terminology was reasonable on denotation of preschool-aged and juvenile children, that testified inherent Ukrainians practical look to the process of education, which was predetermined by their benefit in housekeeping.

Senior children looked after younger brothers and sisters, cleaned in a house, fed domestic animals. On the basis of research it is attempted to distinguish the methods of education, which were outlined in scientific work of Ukrainian ethnopedagogues, such as approval, persuasion, suggestion, positive example. Thus, early ethnographic works of M. Hrushevskiyi, M. Stelmachovych contain proofs of the usage of repressive education methods, among them are threats, quarrel, curse, physical punishment.

The conducted content analysis of categories of extramarital children both in Ukraine and abroad were made, grounded to assert that the birth of extramarital children was reprobated, because deprivation of the child of harmonious development, compelled her to suffer and fixed to name “bastard”. Extramarital children were given by strange, rarely used names – Fteopump, Tutys, Germenegilda, Panteleon, which were justified coming from the analysis of Ukrainian traditions of education. The author states, that despite of the right position of children born in marriage, it was considered that their birth was easy, they were happy in Slavic and German states.

Having analysed the orphan’s fate and position, it is proved that they were sanctified to many words of sympathy – “Orphan to live – to pour out tears”, “Orphan to be – from a bridge and in water”. Places of child’s refuges were established by Caesar Justinian (527–265), by papa Inokentiy III; it is scrutinized regardless to caring about pupils, a death rate in these establishments – through infectious diseases, shortage of medications, innate vices –was in a high level.

On the basis of retrospective analysis of ideas of guardianship and caring about children it is marked that in the investigated period, the adopted parents had the more traditional guardianship about orphans. A guardian could be an authoritative, benevolent man, kind-hearted, imbued by love of children and willingness to bring up a strange child as his own.

Thus, the position of child in Ukrainian family of the past times was ambiguous. It is outlined that starting from three-year age children were the confined burns and from four-year-old they were actively joined to labour life.

At the same time it is marked, that modern ethnopedagogical researches often mythologize Ukrainian family and education of children.

Key words: *education, child, childhood, ethnocultural tradition, ethnopedagogy, methods of education, form of guardianship.*